

УДК 152. 32

Воропаєва Тетяна,*кандидат психологічних наук,**Центр українознавства філософського факультету,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ТИПИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Проаналізовано типи гендерної ідентичності української молоді. Розглянуто інтегративний підхід у дослідженні гендерної ідентичності. Висвітлені основні методичні прийоми емпіричного дослідження гендерної ідентичності.

Ключові слова: *гендерна ідентичність, типи гендерної ідентичності, громадяни України.*

Воропаева Татьяна. Типы гендерной идентичности украинской молодежи

Анализируются типы гендерной идентичности украинской молодежи. Рассмотрен интегративный подход при исследовании гендерной идентичности. Описаны основные методические приемы эмпирического изучения гендерной идентичности.

Ключевые слова: *гендерная идентичность, типы гендерной идентичности, граждане Украины.*

Voropayeva Tatiana. Types of gender identity of young Ukrainians

The types of gender identity of young Ukrainians are analyzed. The analysis of the integration approach in research of gender identity is carried out. The basic methodical receptions of empirical research of gender identity are considered.

Key words: *gender identity, types of gender identity, citizen of Ukraine.*

Відомо, що поняття “гендер” було уведено до наукового обігу Р. Столером у 1968 р. для позначення соціальної статі (і на протилежність біологічній). Але тільки в останні 18 – 20 років гендерна проблематика набула значного поширення і в українській, і в російській соціогуманітаристиці. З’явилося досить багато досліджень, присвячених аналізу феноменів гендерної культури суспільства, гендерної

соціалізації, гендерної ідентичності, жіночого політичного лідерства, історії жіночого руху тощо. Серед найвідоміших дослідників гендерної проблематики необхідно виділити таких, як Дж. Батлер, С. Л. Бем, С. Дж. Вольф, С. Губар, С. Джилберт, К. Джилліган, Д. Діннерстайн, М. Кейлен, Л. Ніколсон, А. Річ, Д. Спендер, Дж. П. Стенлі, С. Фарелл, Н. Хартсок, Н. Чодороу; В. Агеева, М. Богачевська-Хом'як, Т. Власова, Н. Гапон, І. Грабовська, Т. Гундорова, О. Забужко, Н. Зборовська, І. Жерьобкіна, С. Жерьобкін, О. Кісь, І. Клеціна, Т. Кліменкова, М. Малишева, С. Оксамитна, С. Павличко, Н. Хамітов, В. Чернецький, Н. Чухим, О. Ярська-Смірнова та ін. [1; 2; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 14].

Проблема становлення і розвитку гендерної ідентичності особистості є надзвичайно актуальною, адже вона тісно пов'язана з питаннями гендерної рівності в суспільстві, з викривленнями гендерної структури суспільства, з деформаціями гендерної соціалізації особистості, з гендерними стереотипами та поширенням гендерно-рольових дисгармоній. Стабільний розвиток гендерної ідентичності є важливою передумовою гармонізації стосунків між особами протилежної статі, формування цілісної особистості як гідного репрезентанта демократичного суспільства, а також сприяє подоланню гендерно-рольових суперечностей, конфліктів і девіантної поведінки. Дослідження різних типів гендерної ідентичності молоді є доволі актуальним у зв'язку з переходом до особистісно-орієнтованої освітньої моделі в системі середньої та вищої школи.

Комплексне дослідження поставленої проблеми є дуже важливим, оскільки в теперішніх суспільно-політичних умовах система соціальної ідентичності громадян України перебуває в стані глибоких трансформацій. Досить загрозливим феноменом є криза гендерної ідентичності, яка є характерною для багатьох верств населення України. У зв'язку з цим перед сучасною гуманітаристикою постає завдання невідкладної розробки спеціальних заходів для подолання таких кризових явищ у суспільстві. Отже, проблема становлення і розвитку гендерної ідентичності української молоді посідає важливе місце в сучасному соціогуманітарному дискурсі. Це пов'язано з соціально-економічними, соціокультурними та політико-правовими перетвореннями, які відбуваються нині в українському суспільстві. Проблема гендерної ідентичності є одночасно і популярною, і дискусійною, їй присвячують свої розвідки як відомі науковці, так і молоді дослідники. Окремі аспекти цієї проблеми вже розглядалися в багатьох наукових працях, популярних книгах і статтях, збірниках конференцій, "круглих столів" і семінарів. Але видані статті, монографії та збірники

ки, а також проведені теоретико-емпіричні дослідження не вичерпали проблеми гендерної ідентичності.

Відомо, що термін “ідентифікація” в науковий обіг увів З. Фройд, а Е. Еріксон, зіставляючи поняття “ідентичність” та “ідентифікація”, довів, що розвиток ідентичності полягає в синтезі ідентифікацій, які спостерігались у процесі соціалізації. Спочатку відбувається ідентифікація з окремими людьми, а пізніше – з малими та великими спільнотами. Ідентичність є однією з найістотніших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість. Відповідно до визначення Е. Еріксона, ідентичність ґрунтується на відчутті тотожності самому собі і неперервності свого існування в часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що цю тотожність і неперервність визнає оточення [15, с. 59]. Різні типи ідентичності в зарубіжній науці вивчалась переважно в руслі соціальної і культурної антропології та психології з різних теоретико-методологічних позицій (З. Фрейд, Е. Еріксон, К. Юнг, А. Ватерман, Б. Геральд, Дж. Колеман, Дж. Марсія, Д. Маттесон, Е. Дюркгейм, С. Московичі, В. Дуаз, Г. Теджфел, Дж. Тернер, С. Страйкер, Г. Кон, В. Коннор, М. Мід, А. Сміт, М. Барретт та ін.). Теоретичний аналіз різних концептуальних підходів до вивчення цієї проблеми показує, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації, яка найчастіше розглядається як процес уподібнення, ототожнення себе (або своєї референтної групи) з кимось або чимось. Ідентифікація розглядається сучасними науковцями як найважливіший механізм соціалізації, етнізації та виховання особистості, який проявляється у прийнятті індивідом конкретної соціальної (наприклад, гендерної) ролі, в усвідомленні ним власної групової приналежності, у формуванні в нього певних соціальних (в тому числі гендерних) настанов. Отже, ідентичність – це динамічна структура, яка розвивається протягом всього людського життя, причому цей розвиток є нелінійним і нерівномірним, він проходить через подолання криз ідентичності, може йти як у прогресивному, так і у регресивному напрямі. Відповідно, ідентифікація розглядається нами як процес, включений у цілісну життєдіяльність суб’єкта, нерозривно пов’язаний з когнітивною, емоційною, ціннісно-сисловою та поведінковою сферами особистості, зумовлений її потребами, мотивами, цілями і установками, опосередкований мовою, нормативними, знаковими, символічними, образними, аксіологічними системами культури.

Гендерна ідентичність – це особливий вид соціальної ідентичності, який полягає в самоідентифікації особи з гендерною інгрупою, яка оцінюється позитивно та визначається взаємостосунками з гендерною аут-групою, що сприймається як релевантна для порівнян-

ня. Гендерна ідентичність характеризує людину з точки зору її приналежності до чоловічої чи жіночої групи, але при цьому найбільш значущим є те, як людина сама себе визначає. Гендерна ідентичність розвивається упродовж усього життя людини, вона соціокультурно зумовлена і може бути описана через такі соціально-психологічні та соціокультурні характеристики, як маскуліність – фемінінність – андрогінність. У зарубіжній науці поняття “гендерна ідентичність” почало активно використовуватися у 80-х роках ХХ ст., а в українській та російській науці – з 90-х років. Отже, гендерна ідентичність – це результат процесів отождолення, уподібнення себе “значущим іншим” (тобто представникам чоловічої або жіночої статі) на основі емоційного, смислового і ціннісного зв’язку з ними, прийняття їхніх поглядів, смаків, ідеалів, а також переживання індивідом своєї статевої належності (фізіологічних, соматичних, соціокультурних і психологічних особливостей). Відомо, що формування перших уявлень дитини про свою стать відбувається в 1 – 1,5 роки. Уже в 3 – 4 роки статева належність асоціюється з конкретними соматичними і поведінковими властивостями. Усвідомлення індивідом своєї гендерної ідентичності (що відбувається в 11 – 15 років) зумовлює процес освоєння ним відповідної гендерної ролі, що впливає на його ментальність і поведінку, які виявляються через систему чітких статево-рольових пріоритетів, статево-рольових орієнтацій та вчинків. Гендерна ідентичність зумовлює формування спрямованості й самосвідомості особистості, а також особливостей її поведінки [5; 7; 8; 10; 11].

Н. Гапон зазначає, що сьогодні філософія статі розвивається у руслі мета-антропології (тобто вчення про виміри людського буття та умови плідної комунікації у цих вимірах, а також про фундаментальні тенденції розвитку людського роду), яка окреслює межі чоловічого та жіночого, розмірковує над засадами знаходження цілісності еволюціонуючого чоловічого та жіночого начал у соціокультурному просторі [6, с. 27 – 33]. Мета-антропологія є однією з важливих характеристик розвитку сучасної філософської антропології, передусім екзистенційної антропології Київської світоглядно-антропологічної школи (В. Шинкарук, В. Табачковський, І. Бичко). Отже, мета-антропологія набуває обрисів вчення про людську цілісність і можливості її знаходження.

Таким чином, розгляд гендерної проблематики через антропологічну “оптику” [9] передбачає використання інтегративного підходу і дозволяє з’ясувати специфіку функціонування чоловічого і жіночого начал соціокультурної динаміки. Емпіричне вивчення гендерної

ідентичності, як правило, здійснюється на основі психоаналізу, символічного інтеракціонізму та когнітивної психології [7; 8]. Використання теоретико-методологічних засад і методів лише одного з трьох напрямів часто призводить до термінологічної плутанини та певної одновимірності у вивченні ідентичності, оскільки вивчення гендерної ідентичності “розщеплюється” у різних підходах, що унеможлиблює її цілісне бачення. Проте більш перспективним є інтегративний підхід, що ґрунтується на полідисциплінарності, взаємодії та взаємопроникненні різних наукових напрямів. Інтегративний підхід дозволяє сформулювати нову парадигму емпіричного дослідження колективної та індивідуальної ідентичності загалом.

Застосування інтегративного підходу при дослідженні гендерної ідентичності передбачає врахування основних теоретико-методологічних засад: 1) обов’язкове поєднання теоретичних та емпіричних досліджень, що унеможливить продукування неадекватних висновків; 2) розгляд ідентичності як динамічної структури, для якої характерний нелінійний і нерівномірний розвиток; 3) концептуалізація міждисциплінарних узагальнень (історіософських, культурно-антропологічних, соціально-психологічних тощо) з дотриманням принципів вертикальної та горизонтальної інтеграції тощо. Інтегративний підхід було застосовано нами при вивченні розвитку й трансформації гендерної ідентичності громадян України і Росії (в рамках наукових проєктів під керівництвом М. Барретта [5]), а також при вивченні колективної ідентичності громадян України (в рамках наукового проєкту Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка “Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти” [13, с. 24 – 53]). В цих проєктах було досліджено не тільки гендерну ідентичність, але й особистісну; вікову; сімейну; соціально-професійну; майнову; релігійну; етнічну; метаєтнічну; місцеву (локальну); регіональну; національну (або громадянсько-політичну); європейську (або континентальну); планетарну (або загальнолюдську) та пострадянську ідентичність громадян України і Росії. Упродовж 1991 – 2011 рр. усього було обстежено 30 700 респондентів (віком від 16 до 87 років).

У дослідженні були використані відомі соціально-психологічні методи: 1) адаптована методика “Шкала вимірювання ідентичності” М. Синерелли; 2) методика “Двадцять тверджень” (“Тест М. Куна – Т. Макпартленда Хто Я?”); 3) адаптований варіант методики М. Рокіча “Ціннісні орієнтації”; 4) опитувальник С. Шварца; 5) адаптована методика С. Бем “Статеворольовий опитувальник”. Надійність і

достовірність результатів дослідження забезпечувались змістовним якісним та кількісним аналізом фактів і залежностей, одержаних за допомогою адекватних і взаємодоповнюючих методик. Обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS і передбачала такі прийоми – розрахунок середніх арифметичних, визначення рівнів значущості між середніми, обрахування коефіцієнтів кореляції за Спірменом та Пірсоном.

Інтегративний підхід до вивчення гендерної ідентичності передбачає врахування позиції таких вчених, як Д. Аубе, І. Клеціна, І. Кон, Р. Костнер, Д. Спенс, які стверджують, що в мультиполярній моделі гендерної ідентичності особистості, окрім маскулінних та фемінінних властивостей, присутні й інші гендерні характеристики. Відомо, що науковці досить довго вважали, що маскулінність і фемінінність – це протилежні полюси однієї шкали, але в сучасних гендерних концепціях ці властивості розглядаються як відносно незалежні один від одного конструкти. Обидва конструкти визначаються соціально і вимірюються окремими шкалами. Гармонійне поєднання високо розвинутої фемінінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі) називають андрогінністю (ця особистісна характеристика не пов'язується з порушеннями статевого розвитку та гендерної ідентичності). Розвинута андрогінність передбачає багатий арсенал і гнучкість гендерно-рольової поведінки, високу креативність, низьку конфліктність, здатність до оптимальної соціальної адаптації тощо. Висока андрогінність властива обдарованим і геніальним людям. Андрогінна модель статевих і гендерних ролей має великі переваги і починає формуватись не раніше юнацького віку. Поняття андрогінії в науковий обіг увів К. Г. Юнг, а С. Бем створила психологічну методику вимірювання маскулінності, фемінінності, андрогінності та гендерної невизначеності, яку використовують для діагностики різних типів гендерної ідентичності особистості. Тому сьогодні надзвичайно цікаво досліджувати чотири типи гендерної ідентичності: традиційний (маскулінні чоловіки й фемінінні жінки), ізомерний (фемінінні чоловіки і маскулінні жінки), андрогінний та психологічно недиференційований.

Оскільки сформована гендерна ідентичність здійснює суттєвий вплив на подальший соціокультурний розвиток особистості, зумовлює її самовизначення, процес розвитку самосвідомості й специфіку самореалізації, а одним із найважливіших вікових етапів становлення гендерної ідентичності є юнацький вік, то ми вивчали, в першу чергу, специфіку гендерної ідентичності української молоді від 17 до 27 років. Результати досліджень за 2008 – 2011 роки представлені в таблицях № 1–4.

Таблиця 1

Типи гендерної ідентичності української молоді (2008 рік)

Досліджувані (від 17 до 27 років)	ТИПИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ			
	Традиційний	Ізомерний	Андрогінний	Недиференційов.
Молоді чоловіки (N=250)	65%	13%	16%	6%
Молоді жінки (N=250)	50%	26%	20%	4%

Таблиця 2

Типи гендерної ідентичності української молоді (2009 рік)

Досліджувані (від 17 до 27 років)	ТИПИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ			
	Традиційний	Ізомерний	Андрогінний	Недиференційов.
Молоді чоловіки (N=250)	66%	18%	11%	5%
Молоді жінки (N=250)	51%	27%	16%	6%

Таблиця 3

Типи гендерної ідентичності української молоді (2010 рік)

Досліджувані (від 17 до 27 років)	ТИПИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ			
	Традиційний	Ізомерний	Андрогінний	Недиференційов.
Молоді чоловіки (N=250)	68%	18%	8%	6%
Молоді жінки (N=250)	53%	27%	12%	8%

Таблиця 4

Типи гендерної ідентичності української молоді (2011 рік)

Досліджувані (від 17 до 27 років)	ТИПИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ			
	Традиційний	Ізомерний	Андрогінний	Недиференційов.
Молоді чоловіки (N=250)	70%	18%	6%	6%
Молоді жінки (N=250)	60%	24%	9%	7%

Отже, результати проведеного дослідження показують, що в середовищі української молоді домінує традиційний тип гендерної ідентичності (маскулінні чоловіки та фемінінні жінки), хоча доволі помітним є “зсув” до традиційного типу гендерної ідентичності упродовж 2008-2011 рр. Цей феномен експерти пов’язують з економічною кризою та згортанням демократичних процесів у суспільстві. Ізомерний тип гендерної ідентичності (маскулінні жінки та фемінінні чоловіки) майже не зазнав трансформацій упродовж 2008-2011 років. Наше дослідження підтверджує відому тенденцію щодо певної фемінізації чоловічої поведінки й маскулінізації жіночої, що позначається на таких сферах, як вибір професії, одяг тощо. Протягом 2008-2011 рр. не спостерігалось кардинальних трансформацій із недиференційованим типом гендерної ідентичності (окрім зростання цього типу ідентичності у молодих жінок), який загалом виявляється доволі слабко в середовищі української молоді. Але найбільш помітними є трансформації андрогінного типу гендерної ідентичності: неухильне скорочення (більше, ніж удвічі упродовж 2008 – 2011 років) кількості респондентів, які репрезентують цей тип ідентичності, свідчить про негативний стан українського суспільства в плані свободи, демократії та прав людини. Адже втрачається величезний функціональний і креативний потенціал цього типу гендерної ідентичності, який дозволяє користуватися перевагами як “чоловічих”, так і “жіночих” способів прийняття рішень та поведінки залежно від специфіки ситуації. Дуже жаль, що скорочується кількість осіб, у яких андрогінний тип гендерної ідентичності тісно пов’язаний з громадянською позицією, патріотичними почуттями, просоціальними ціннісними орієнтаціями та відсутністю споживацьких тенденцій.

Наші попередні дослідження свідчать, що, коли порівняти російських і українських чоловіків, то у російських представників так званої “сильної статі” більш виражений потяг до влади і домінування, ніж в українських чоловіків, які є більш адаптивними і більш здатними гармонізувати своє життя, ніж росіяни. Цінності безпеки й відповідальності займають в українських чоловіків більш високі рангові місця, ніж у російських, які є набагато авторитарнішими. На відміну від більш домінантних і впевнених у собі українських жінок, росіянки частіше прагнуть “триматися у тіні” і не дуже втручаться у суспільно-політичне й громадське життя. Українські жінки більше прагнуть суспільного визнання і частіше погоджуються посідати керівні посади, ніж росіянки. Українки більш орієнтовані на відстоювання рівних можливостей для всіх, ніж росіянки. Українки також є більш

релігійними, ніж росіянки. В українських жінок простежується більш високий рівень домагань, ніж у російських. Росіянки швидше згодні змиритися з життєвими обставинами, ніж українки.

Отже, проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що домінування тих чи інших ціннісних пріоритетів проявляється в мотивації, зумовлюючи специфіку гендерної ідентичності особистості. Таким чином, специфіка гендерної ідентичності особистості зумовлюється її структурними особливостями та ціннісними характеристиками, які визначають домінуючі смислові блоки в структурі ідентичності.

Сьогодні існує нагальна потреба в розробці та впровадженні цілісної системи гуманітарних технологій для формування і підтримки почуття колективної самоповаги громадян України до себе, для розвитку громадянського суспільства і запровадження європейських стандартів життя в економічній та політико-правовій сферах, для перетворення колишніх “радянських підданих” (адже в СРСР фактично існував “феодальний соціалізм”) в українських громадян, для оптимізації сімейного і статевого виховання, що є важливою базою для конституювання позитивної гендерної ідентичності особистості. Реалізація цих завдань буде сприяти формуванню української модерної нації європейського типу.

Список літератури:

1. Алешина Ю. Е. Ролевой конфликт работающей женщины / Ю. Е. Алешина, Е. В. Лекторская // Вопросы психологии. – 1989. – № 5. – С. 43-52.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб., 2001. – 340 с.
3. Введение в гендерные исследования : учебное пособие / Под ред. И. Жеребкиной. – СПб. : Алетей, 2001. – 240 с.
4. Власова Т. И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии : монография / Т. И. Власова. – К. : Генеза, 2006.
5. Воропаєва Т. С. Трансформація гендерної ідентичності в Україні / Т. С. Воропаєва // Особистісні виміри становлення нової парадигми сучасної української освіти. Колективна монографія / За заг. ред. Т. І. Власової та Т. М. Талько. – Дніпропетровськ : Вид-во Маковецький, 2010. – С. 150-158.
6. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз / Н. Гапон. – Львів : Літопис, 2002. – 310 с.
7. Гингер С. Женский мозг и мужской мозг / С. Гингер // Психодрама и современная психотерапия. – 2003. – № 3. – С. 44-51.
8. Горноста́й П. П. Ресурсы женственности и мужественности /

П. П. Горностай // Журнал практического психолога. – 2003. – № 6. – С. 111-116.

9. Грабовська І. Перспективи гендерної антропології як складової гуманітарної освіти в Україні / І. Грабовська // ПостМетодика. – 2006. – № 37 (71). – С. 19-26.

10. Клецина И. С. Гендерная социализация : учеб. пособие / И. С. Клецина. – СПб. : Алетейя, 2004. – 360 с.

11. Клименкова Т. А. Насилие как основа культуры патриархатного типа. Гендерный подход к проблеме / Т. А. Клименкова // Гендерный kaleйдоскоп : курс лекций / Под общ. ред. М. М. Малышевой. – М. : Академия, 2002. – С. 121-146.

12. Кун М. Эмпирические исследования установок личности на себя / М. Кун, Т. Макпартленд // Современная зарубежная социальная психология. Тексты. – М. : МГУ, 1984. – С. 180-188.

13. Сергійчук В. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти / В. Сергійчук, В. Піскун, Т. Воропаєва // Фундаментальні орієнтири науки. – К., 2005. – С. 24-53.

14. Чухим Н. Теорії статевого диморфізму у філософії Просвітництва / Н. Чухим // Філософська думка. – 2001. – № 1. – С. 26-55.

15. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис / Э. Эриксон. – М., 1996. – 320 с.